

УДК [94(477.8):329.7]“194”

*Василь ІЛЬНИЦЬКИЙ***УЧАСТЬ ОУН (м) У ВИЗВОЛЬНОМУ РУСІ
НА ТЕРЕНАХ КАРПАТСЬКОГО КРАЮ (1940-ві роки)**

Досліджено процес формування організаційної структури ОУН (м). Встановлено чисельність мельниківського підпілля у Карпатському краї. Виокремлено основні напрямки діяльності мельниківців у роки німецько-радянської війни. Розкрито комплекс заходів репресивно-каральних органів із виявлення, пошуку та захоплення чи оперативного використання колишніх мельниківців.

Ключові слова: ОУН (м), український визвольний рух, Карпатський край, репресивно-каральна система, радянська адміністрація.

Український визвольний рух від початку своєї діяльності завжди привертав увагу дослідників. Незважаючи на масив розвідок, окремі аспекти проблеми залишаються маловивченими або й взагалі недослідженими. До них належить питання становлення та функціонування Організації українських націоналістів мельниківського спрямування (далі – ОУН (м)). З різних причин ця гілка колись єдиної організації у наукових дослідженнях представлена менше. Вивчення особливостей функціонування ОУН (м) покликане забезпечити цілісність підходів до питання діяльності українського визвольного руху 1940–1950-х років.

Мета статті – на основі широкої джерельної бази проаналізувати масштабність, основні напрямки діяльності, а також заходи спецорганів щодо розшуку та ліквідації ОУН (м) у Карпатському краї (Дрогобицька, Закарпатська, Чернівецька, Івано-Франківська області УРСР, тобто території, які за організаційно-територіальним поділом входили до структури ОУН (б)) у 1940-ві роки. Зазначимо, що на західноукраїнських теренах загалом, і у Карпатському краї зокрема, діяли підпільні організації обох проводів ОУН, однак населення беззастережно віддавало перевагу бандерівцям. Проблеми функціонування мельниківського підпілля на західноукраїнських землях практично не досліджувалися. Частково це питання висвітлено в узагальнюючих працях А. Кентія, Ю. Киричука, А. Русначенка, В. Сергійчука та інших¹.

¹ *Кентій А.* Збройний чин українських націоналістів 1920–1956. Історико-архівні нариси. / А. Кентій. – Київ, 2005. – Т. 1. Від Української військової організації до Організації українських націоналістів. 1920–1942. – 332 с; Нарис боротьби ОУН-УПА в Україні (1946–1956 рр.). – Київ, 1999. – 111 с; *Його ж.* Українська повстанська армія в 1944–1945 рр. – Київ, 1999. – 220 с; *Киричук Ю.* Український національний рух 40–50-х років ХХ століття: ідеологія та практика. / Ю. Киричук. – Львів, 2003. – 464 с; *Русначенко А.* Народ збурений: Національно-визвольний рух в Україні й національні рухи опору в Білорусії, Литві, Латвії, Естонії у 1940–50-х роках / А. Русначенко. – Київ, 2002. – 519 с; *Сергійчук В.* Український здвиг: Прикарпаття. 1939–1955 рр. – Київ, 2005. – 840 с.

На нашу думку, характеристику ОУН (м) варто розпочати із з'ясування її чисельності. Звіти, на жаль, фрагментарні, дозволяють отримати загальну картину про кількість мельниківського членства. Так, деякі дані про чисельність ОУН (м) отримуємо зі “Звіту з Дрогобицької області” (31 березня 1942 р.), за яким налічувалося 408 членів, а саме: у Дрогобицькій окрузі – 160, Стрийській – 130, Самбірській – 58, Турківському повіті – 60². Натомість у Станиславській області членами ОУН (м) разом із юнацтвом були 490 осіб (лютий 1942 р.)³.

Це підтверджують і радянські документи, що фіксують 416 учасників ОУН (м), виявлених та облікованих впродовж німецької окупації у Станиславській області, частина яких залишилася проживати на своїх місцях, і цю базу в наступні роки намагався використати закордонний Провід ОУН (м) для розвідки та активної роботи. Щоправда, особливістю Станиславської області ОУН (м), на відміну від Дрогобицької, Закарпатської, Чернівецької, було й те, що в 1941–1944 рр. у мельниківське підпілля влилася значна кількість молоді⁴. Відомостей щодо чисельності ОУН (м) Закарпатської і Чернівецької областей віднайти не вдалося.

Звісно ж, ОУН (м), маючи у декілька разів менше членів, володіла менш розгалуженою мережею. З часом ця тенденція зростала. Мельниківці, в основному, діяли у містах і районних центрах⁵.

Для порівняння чисельність ОУН (б) у вересні 1943 р. в Дрогобицькій області становила 2 465 осіб (405 станиць із 553 сіл); жіноча, юнацька мережа та симпатички нараховували додатково понад 4 500 осіб⁶. У той же час на Станиславщині діяло 32 районних, 150 підрайонних і до 1 500 станичних проводів ОУН (м), у яких налічувалося 23 870 членів, 20 % з яких були жінки⁷. Отже, кількість ОУН (б), не враховуючи відділів УПА ВО “Говерля”, у Дрогобицькій, Станиславській, Чернівецькій областях і Закарпатті в рази переважала членство ОУН (м)⁸.

У період німецької окупації діяв Крайовий провід ОУН (м), провідником якого в 1944 р. був Михайло Максимів, а членами були Роман Рошак, Ковальський, Павло Омельченко, Толя – “Романець”. Провід дислокувався у Львові, а також у м. Криниця (Польща), згодом в липні 1944 р. переїхав у м. Братислава (Чехословаччина), відтак до жовтня розташовувався у м. Відень (Австрія). Йому підпорядковувалися обласні, окружні проводи (створювалися на території області), повітові проводи. Обласні, окружні проводи не охоплювали територію в адміністративних кордонах якоїсь області, а інколи виходили за її межі, в результаті чого на території однієї області УРСР могли вести свою діяльність дві обласні організації ОУН (м); окружні проводи склалися із повітових (важко говорити, скільки до кожного окружного проводу входило повітових проводів, однак їх число очевидно

² Архів ОУН в м. Києві. – Ф. 1. – Оп. 1. – Спр. 233. – Арк. 1.

³ Там само. – Арк. 84.

⁴ Галузевий державний архів Служби безпеки України (далі – ГДА СБУ). – Ф. 13. – Спр. 372. – Т. 56. – Арк. 48.

⁵ Архів ОУН в м. Києві. – Ф. 1. – Оп. 1. – Спр. 233. – Арк. 3.

⁶ Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України). – Ф. 3836. – Оп. 1. – Спр. 66. – Арк. 29.

⁷ Русначенко А. Народ збурений: Національно-визвольний рух в Україні й національні рухи опору в Білорусії, Литві, Латвії, Естонії у 1940–50-х роках / А. Русначенко. – Київ: Університетське видавництво “Пульсари”, 2002. – С. 112.

⁸ ЦДАВО України. – Ф. 3833. – Оп. 1. – Спр. 15. – Арк. 75 зв.

формально відповідало адміністративному поділу); повітові проводи об'єднували районні і поширювали вплив на 4–6 районів; районні проводи створювалися у межах адміністративних кордонів якогось району; підрайонні проводи поширювали свій вплив на декілька населених пунктів (станиць), які входили у склад адміністративного району; керівники відділів відповідали за націоналістичну діяльність звен одного населеного пункту; звена у своєму складі мали 3–4 учасники і керувалися зеновими⁹. Згідно з інструктивними вказівками Проводу ОУН (м), кожний район повинен був мати свій районний провід, але чи реально всі мали, не відомо. Як і ОУН (б), ОУН (м) формально мала аналогічну структуру, однак практично не була настільки розгалужена на території Карпатського краю. У Дрогобицькій області діяло три окружні проводи ОУН (м): Дрогобицький, Стрийський (Сколе, Дрогобич, Стрий, Миколаїв, Жидачів, Ходорів), Самбірський (Самбірський, Старосамбірський, Турківський повіти) (до речі, як і в ОУН (б)). Станиславівська область ділилася на Станиславівську, Калуську, Коломийську (Коломийський, Городенківський і Снятинський повітові проводи ОУН, які керували діяльністю дев'яти районних проводів ОУН (м), а також оунівськими звенами в Коломийській гімназії, Снятинській і Коломийській торгових школах) округи¹⁰. Водночас у великих містах областей (Дрогобич, Калуш, Коломия, Самбір, Станиславів, Стрий ін.) існували міські проводи ОУН (м). Станичні мережі створювалися як у селах, так і в містах¹¹.

Варто також окремо зупинитися на питанні персональної обсади ОУН (м). На жаль, для його повноцінного висвітлення недостатньо документальної інформації. Віднайдені матеріали також частково проливають світло на цю “білу пляму”. Позичці мельниківців були, очевидно, слабкі, оскільки на початку 1943 р. на територію УРСР для проведення організаційної роботи прибули з-за кордону такі особи: окружний провідник ОУН (м) Дмитро Харинський (1914 р. н., ур. с. Підгайці Підгаєцького р-ну Тернопільської області); організаційний референт окружного проводу, відтак окружний провідник Михайло Нензак (1905 р. н., ур. с. Підгайці Підгаєцького р-ну); Михайло Нагорняк (1906 р. н., ур. с. Підгайці Підгаєцького р-ну) та ще вісім осіб¹². Організація мельниківської структури, наповнення її людьми відбувалася повільно. Зокрема, зі звіту Дрогобицької області (за 31 березня 1942 р.) довідуємося, що ще не було створено Обласної ексекутиви ОУН (м), але її мали створити впродовж кількох місяців. Провідником призначили Романа Лаврива – “Садового”, який сформував склад Проводу: організаційний референт – Микола Гнатів – “Бойко”, культурно-освітній референт – Туль (з Борислава), господарчий – Кліщ – “Медвідь”¹³. До складу Дрогобицького окружного проводу ОУН (м) ввійшли: провідник Іван Корчак – “Дрібний”, організаційний референт Зенон Трач – “Кмит”, референт СБ Мабур – “Ігор”, військовий референт Римар – “Степовий”, референт жіноцтва Дарія Німилович – “Богун”, фінансово-господарський референт Василь

⁹ ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 372. – Т. 56. – Арк. 45 – 46; Ф. 2-Н. – Оп. 12 (1960). – Спр. 37. – Арк. 121.

¹⁰ ГДА СБУ. – Ф. 2-Н. – Оп. 19 (1960). – Спр. 14. – Арк. 40; Спр. 10. – Арк. 28; Ф. 13. – Спр. 372. – Т. 56. – Арк. 48; Архів ОУН в м. Києві. – Ф. 1. – Оп. 1. – Спр. 233. – Арк. 185.

¹¹ ГДА СБУ. – Ф. 2-Н. – Оп. 12 (1960). – Спр. 37. – Арк. 110–111; Спр. 40. – Арк. 120.

¹² ГДА СБУ. – Ф. 2-Н. – Оп. 60 (1953). – Спр. 3. – Т. 1. – Арк. 270–271; Ф. 13. – Спр. 372. – Т. 32. – Арк. 339–340.

¹³ Архів ОУН в м. Києві. – Ф. 1. – Оп. 1. – Спр. 233. – Арк. 1.

Кміть – “Медвідь”, культурно-освітній референт Веселий – “Лезо”, сільські околиці Дрогобича – Василь Калиняк – “Триб”, юнацтво – Дідух, жіноцтво в околиці – Ольга Гловач – “Незнана”, члени чоловічої мережі в місті – Василь Німелович¹⁴.

Пізніше Дрогобицький окружний провід ОУН (м) очолив Микола Курчик (в 1944 р. вийшов за кордон), а провідником Самбірського окружного проводу ОУН (м) став М. Гнатів¹⁵. Провідником Самбірської округи (березень 1942 р.) був “Бойко”, організаційним референтом – “Сова”, господарсько-фінансовим – “Чорний”, культурно-освітнім та юнацтва – “Панич”, жіноцтва – “Турок”. Всього налічувалося 36 членів, 17 жінок, 18 юнацтва, 25 симпатиків. Структура округи мала 6 ланок у місті, 7 – у селах (Викоти, Містковичі, Ваньковичі, Бабино, Береги, Бережниця, Стрільковичі)¹⁶.

До 1944 р. становище провідника Стрийського окружного проводу ОУН (м) займав Остап Мицик (за версією спецорганів, був убитий бандерівцями). Після його загибелі окружним провідником призначили Ярослава Шлямпа – “Чорноморця” (народився у с. Пукеничі Стрийського району). Окрім нього, до складу окружного проводу ОУН (м) входили: провідник Ярослав Шиян – “Славко”, військовий референт Микола Ковальський, референт пропаганди “Гуштак”, референт жіноцтва “Уляна” та п’ять членів¹⁷.

Новостворена Станіславівська обласна езекутива складалася із провідника “Дира” Ліськевича, організаційного референта “Безнадійного”, культурно-освітнього “Зорі”, фінансово-господарського провідника, суспільно-адміністративного Приймака, керівника військового виховання “Дердина”, керівника безпеки Андруховича¹⁸. Коломийський окружний провід складався з 4 осіб (на 9 грудня 1944 р.), розширилася організаційна сітка по всіх повітах (у Косові провід складався з 7 осіб, у Городенці – з 5, у Суковатім – з 5, у Снятині – з 3)¹⁹. У серпні 1941 р. Богдан Войтків (убитий угорцями 1944 р.) створив Коломийський окружний провід ОУН (м), до складу якого входили Мирослав Войтко, Володимир Яхно, Андрій Гаєвський, Михайло Белейчук та інші. Із числа повітових проводів УМВС вдалося виявити існування тільки Коломийського, який очолював Ющак (переховувався у Львівській області)²⁰. Щодо Станіславівської області, Калуської, Коломийської окружних організацій, даних віднайти не вдалося.

На території Північної Буковини у 1940 р. сформувався один окружний провід ОУН (м), до складу якого входили Орест Зибачинський, Денис Квітковський, Іван Жуковський, Дмитро Яремчук, Берник, Суховерські та інші²¹. Наприкінці 1941 р. на Буковині організували Чернівецький обласний провід ОУН (м) у складі провідника Степана Джуліби (1897 р. н., ур. м. Чернівці, із вищою освітою), оргреферента Юрія Фурмана, референта зв’язку Лідії Щербанович та інших, які безпосередньо

¹⁴ Архів ОУН в м. Києві. – Ф. 1. – Оп. 1. – Спр. 233. – Арк. 1 зв.

¹⁵ ГДА СБУ. – Ф. 2-Н. – Оп. 12 (1960). – Спр. 39. – Арк. 247; Спр. 40. – Арк. 67–68.

¹⁶ Архів ОУН в м. Києві. – Ф. 1. – Оп. 1. – Спр. 233. – Арк. 4.

¹⁷ ГДА СБУ. – Ф. 2-Н. – Оп. 12 (1960). – Спр. 37. – Арк. 24, 28, 36, 67–68, 84, 147, 153, 164, 166; Спр. 39. – Арк. 247; Спр. 40. – Арк. 67; Ф. 71. – Оп. 6. – Спр. 148. – Арк. 26.

¹⁸ Архів ОУН в м. Києві. – Ф. 1. – Оп. 1. – Спр. 233. – Арк. 82.

¹⁹ Там само.

²⁰ ГДА СБУ. – Ф. 2-Н. – Оп. 19 (1959). – Спр. 10. – Арк. 28; Ф. 13. – Спр. 372. – Т. 56. – Арк. 48.

²¹ ГДА СБУ. – Ф. 2-Н. – Оп. 99 (1954). – Спр. 6. – Арк. 219.

підпорядковувалися Львівському крайовому проводу ОУН (м) через референта зв'язку цього проводу Степана Касьяна²². Зазначимо, що спроби бандерівців у 1941 р. взяти під свій вплив середні та вищі структури ОУН (м) на Буковині успіху не мали. Після нападу Німеччини на Радянський союз, румуни знову захопили Чернівецьку область, відновили свій режим і почали активно переслідувати українських націоналістів, значна частина членів ОУН (м), зокрема і члени крайового проводу, виїхали із території Чернівецької області в Станиславівську, звідки перейшли у східні області УРСР для проведення націоналістичної роботи. Залишені звена ОУН (м), в основному сільські низові організації, бандерівцям вдалося взяти під свій вплив. Так, з кінця 1941 р. організаційне підпілля ОУН (м) на території Чернівецької області перестало існувати. Проведене спецорганами розслідування із пошуку мельниківців дозволило звітувати про їх відсутність на території області²³.

Основним напрямом роботи ОУН (м) у Карпатському краї була пропаганда і вишкільна робота, мали місце поодинокі бойові акції. Відзначимо, що діяльність ОУН (м) не набрала великих масштабів. Це насамперед пов'язано з відсутністю реально діючого членства у низових організаціях, слабкою розгалуженістю структури та проблемою із коштами. Уся структура і чисельність членів поступалася аналогічній бандерівській. У політичному звіті ОУН (б) з терену Стрийщини (за жовтень–листопад 1943 р.) зазначено, що мельниківці діяли слабо, якоїсь конкретної роботи не проводили, займалися евакуацією. Пропаганду поширювали серед молоді, важливе значення приділялося розповсюдженню газети “Сурма”. Докладали значних зусиль і покладали надії на формування дивізії СС “Галичина”, з цією метою вели широку пропаганду серед населення²⁴. Активно і у великій кількості до 1943 р. мельниківці видавали антибандерівську літературу, а з 1944 р. вели тільки усну агітацію серед населення. У відповідь на деструктивну агітацію мельниківців, бандерівці навесні 1944 р. на Турківщині провели показову анти-мельниківську кампанію, під час якої керівників мельниківських організацій за неправдиву пропаганду били палицями²⁵.

Дрогобицька область ОУН (м) мала щонайменше чотири типографії: у Турці (ретельно законспірована у підвальному приміщенні будинку, в якому розташовувалась німецька жандармерія), Нижніх Устриках (в приміщенні управління міста, знищена бандерівцями), Мостиськах, Самборі. Крім цього, в Самборі існувала легальна типографія, якою керував мельниківець Лукавський²⁶.

Про організацію вишколів, які проводила ОУН (м), відомо дуже мало. Очевидно, якщо вони і були, то не часто і малочисельні. Так, відбувся вишкіл для юнацтва (22 особи) біля с. Головецько Сколівського р-ну Львівської області²⁷. Важливе виховно-вишкільне значення мало відзначення націоналістичних і релігійних свят, зокрема “Свята зброї”, до яких особливо ретельно готувалися²⁸.

²² ГДА СБУ. – Ф. 2-Н. – Оп. 19 (1959). – Спр. 26. – Арк. 393; Спр. 27. – Арк. 408.

²³ ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 372. – Т. 32. – Арк. 99.

²⁴ Архів ОУН в м. Києві. – Ф. 1. – Оп. 1. – Спр. 233. – Арк. 3зв.; ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 71. – Арк. 100, 139; Ф. 2-Н. – Оп. 12 (1960). – Спр. 37. – Арк. 88, 274.

²⁵ ГДА СБУ. – Ф. 2-Н. – Оп. 12 (1960). – Спр. 40. – Арк. 274.

²⁶ Там само. – Арк. 273.

²⁷ Архів ОУН в м. Києві. – Ф. 1. – Оп. 1. – Спр. 233. – Арк. 25.

²⁸ Там само. – Арк. 9.

До речі, пошук колишніх мельниківських організацій проводили УМДБ на виконання директиви МДБ УРСР (№ 46 від 27 вересня 1952 р.) про посилення боротьби з мельниківським підпіллям²⁹. У своїй діяльності під час німецької окупації ОУН (м) використовувала різноманітні легальні “Союзи”, спортивні товариства, гуртки та інші громадські установи. Під контролем мельниківців знаходились українські допоміжні комітети (УДК), повітові союзи кооперативів, міські управи і поліцейські відділення у великих містах³⁰. Так, у м. Старий Самбір головою союзу кооперативів був Михайло Волосянський, а заступником Микола Ковалиско, обидва мельниківці. Зі “Звіту число 2” Стрийської округи (від 2 до 16 жовтня 1941 р.) з’ясовуємо, що стратегічним завданням у цей час вважалося призначити якомога більше мельниківців на роботу у “Союзи кооперативів”, “Маслосоюзи”, на залізницю, освіту³¹. Окремі мельниківці працювали в офіційній адміністрації. Яскравим є приклад Юліана Темника, який у період німецької окупації очолював Дрогобицький обласний провід ОУН (м) і водночас працював перекладачем в окружному Управлінні гестапо Дрогобича³². У м. Коломия для конспірації націоналістичної діяльності мельниківці використовували окружний Український комітет, торгову школу, гімназію, держбанк, магазин, музичну школу та інші навчальні заклади (у м. Снятин – торгову школу, серед службовців і учнів якої активно проводили націоналістичну роботу Михайло Белейчук, Микола Плавюк, Любомир Білик, Йосиф і Наталія Зінкевич та інші). Водночас була створена сітка явочних і конспіративних квартир, на яких відбувалися збори, зустрічі, зберігалася зброя, націоналістична література тощо. Мельківське підпілля в основному складалося з інтелігенції, яка під час німецької окупації перебувала на роботі у різноманітних міських установах і підприємствах на керівних посадах. Після відступу німців з території Західної України, частина оунівців перейшла за кордон, ті ж, які залишились для антирадянської діяльності, в більшості були заарештовані і виселені, а інша частина примкнула до ОУН (б). Деякі навіть призначалися на керівні посади після ретельної перевірки³³.

Поступово мельниківська організація втрачала свої позиції. Це особливо виявлялося у зникненні низових, середніх організаційних ланок та перехід кадрів в ОУН (б). Про це писалося у звітних документах, визнавалося особливо важливою проблемою створення розгорнутої мережі ОУН (м), зокрема окружних ексекутив, жіночих, організаційних референтур, підготовки районних провідників, укомплектування референтури юнацтва. Проблеми виникали також із наявними кадрами, які виявляли замало ініціативи, не мали відповідного досвіду чи просто відмовлялися від виконання обов’язків. Відзначалася слабкістю організаційна референтура, що призводило до погіршення та занепаду діяльності організації. У березні 1942 р. організували референтури жіноцтва в обласному і окружному проводах, натомість на рівні повіту, станиці вони були відсутні³⁴. Погано працювали референти про-

²⁹ ГДА СБУ. – Ф. 2-Н. – Оп. 12 (1960). – Спр. 39. – Арк. 117.

³⁰ Там само. – Спр. 37. – Арк. 14; Спр. 40. – Арк. 273.

³¹ Архів ОУН в м. Києві. – Ф. 1. – Оп. 1. – Спр. 233. – Арк. 21.

³² ГДА СБУ. – Ф. 2-Н. – Оп. 12 (1960). – Спр. 40. – Арк. 275–276.

³³ ГДА СБУ. – Ф. 71. – Оп. 6. – Спр. 148. – Арк. 26; Ф. 2-Н. – Оп. 12 (1960). – Спр. 37. – Арк. 14; Спр. 39. – Арк. 48.

³⁴ Архів ОУН в м. Києві. – Ф. 1. – Оп. 1. – Спр. 233. – Арк. 88.

паганди, оскільки надрукована і надіслана література довго застоювалася³⁵. Назвагал відзначимо, що до проблем із браком кадрів, їхньої організаційної слабкості, додавався слабкий зв'язок між структурними підрозділами. У підпільних звітах ОУН (б) з цього приводу зазначено: “Мельниківці: Поважнішої роботи не виявляють. На терені Турки стараються з нами солідаризувати. ... На терені Дрогобиччини не виявляють назовні, видний занепад. До нас перейшло 2 їхні станиці, заявляючи, що там не ведеться жодної праці, крім безуспішної пропаганди проти нас”³⁶.

Зауважимо, що члени на низах не розуміли причин поділу і розбіжностей між двома крилами колись єдиної організації. Ворожнеча між ОУН (б) і ОУН (м) призводила до неоднозначної реакції населення. Так, у мельниківському звіті йшлося, що після вбивства у Житомирі двох членів ОУН (м), за їхніми спостереженнями, населення Дрогобиччини почало ставитися до ОУН (б) менш прихильно³⁷. У спогадах одного з учасників мельниківського підпілля щодо нерозуміння причин розколу зазначено: “У цей же час (1941 р. – *В. І.*) в Турку приїхав мельниківець Микола Филипчак... Він теж зумів зібрати групу прихильників і таким чином установив владу мельниківців. Треба зізнатися, що ніхто з інтелігентів ні в Старому Самборі, ні в Турці не знав і не розумів різниці поглядів одних і других”³⁸. Рідний дядько провідника ОУН (б) Степана Бандери Йосиф Бандера працював бургомістром м. Стрий в період німецької окупації і одночасно очолював Стрийський окружний провід ОУН (м)³⁹. Попри все, на теренах Карпатського краю члени мельниківського підпілля (особливо низи) постійно допомагали бандерівцям, і навпаки⁴⁰.

Досить детальну, і що важливо, точну інформацію про становище мельниківців подає звіт ОУН (б) (за серпень 1943 р.): “Мельниківці: Не маючи розв'язки на важливі та пекучі питання дня, сходять до «еміграційної» нежиттєвої групи на взір УНР. Розкинені малими острівчиками, і то лиш по деяких повітах та містах, вдержують індивідуальні зв'язки, не проявляючи ніякої діяльності та займаються інтригами і типовими мельниківськими «пропагандами» – плітками. Не то посеред загалу, але так на тих же острівчиках (Коломия, Перемишль, Ходорів) тратають решту симпатії в користь ОУНСД. Втрата симпатій та людей заставляє мельниківців робити вічні зміни в сітці. Бувають випадки, що повіти контактуються безпосередньо в КЕ (Крайова екзекутива – *В. І.*). Льокайська орієнтація і віра в непобідимість свого вождя – Німеччину чи радше Гепо ... витворили в мельниківщині «ідеологічну» порожнечу та брак тактики і рецепт на щодень”⁴¹. Інший (за серпень–вересень 1943 р.) бандерівський звіт із Карпатського краю доповнював: “Мельниківці, як видно з їхньої роботи в терені, не сконсолідовані вгорі. Згори не мають однакових інструкцій відносно праці в терені. В деяких округах позначається зміна їхнього відношення до нас під натиском нашої роботи. Напр., в Турці звернулися з пропозицією, щоби наладати співпрацю у військовій ділянці. Крім цього, на терені того повіту видали такий наказ своїй сітці: 1. якщо група УНС знайдеться в їх терені і

³⁵ Архів ОУН в м. Києві. – Ф. 1. – Оп. 1. – Спр. 233. – Арк. 88 зв.

³⁶ ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 71. – Арк. 84.

³⁷ Архів ОУН в м. Києві. – Ф. 1. – Оп. 1. – Спр. 233. – Арк. 35.

³⁸ *Зачко О.* Спогади з минулого / *О. Зачко.* – Дрогобич: Коло, 2007. – С. 127.

³⁹ ГДА СБУ. – Ф. 2-Н. – Оп. 12 (1960). – Спр. 37. – Арк. 121, 132.

⁴⁰ Там само. – Арк. 22.

⁴¹ ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 71. – Арк. 66.

буде потребувати харчової підтримки, то за всяку ціну ту підтримку дати; 2. якщо дійде до сутички перед групою УНС, а їх групою, без бою здати зброю; 3. якщо їх розвідка довідається про якусь небезпеку УНС, то негайно повідомити”⁴². Тобто низові члени, як виявилось, були більш далекоглядні і менш амбітні, ставлячи інтереси визвольної боротьби вище за особисті.

В окремих регіонах мельниківське підпілля мало серйозні позиції, однак на співпрацю з бандерівцями не йшло. Так, заарештований Григорій Пришляк зазначав, що у м. Рогатин під час німецької окупації місцем концентрації мельниківців стала українська поліція, яка цілком перебувала під контролем мельниківців, мала важливе значення як збройна сила, а на її чолі стояв колишній сотник петлюрівської армії. Із ним Г. Пришляк мав бесіди, щоб у поліцію допускали не тільки мельниківців, але й інших, незалежно від переконань, та щоб робота поліції не загострювала відносин між мельниківцями і бандерівцями (хоча реально ситуація не змінилася)⁴³.

Зрозуміло, що для будь-якої діяльності необхідно було мати відповідну матеріальну базу. Збереглися фрагментарні дані про стан фінансів ОУН (м), за якими господарсько-фінансова референтура Дрогобицького окружного проводу ОУН (м) (очолював Василь Кліч – “Медвідь”) впродовж 1 листопада 1941 – 20 березня 1942 рр. отримала 3553,64 злотих, витратила 3336,41 злотих, залишилося 217,23 злотих⁴⁴. Основними статтями місячних видатків були: плата організаційній референтурі 200 злотих, газ – 120 злотих, чинш – 80 злотих, світло – 10 злотих, подорожі – 200 злотих, дрібні видатки – 100. Загалом 710 злотих⁴⁵. Частково про матеріально-господарський стан Дрогобицького обласного проводу ОУН (м) довідуємося зі “Звіту з Дрогобицької області” за 31 березня 1942 р., в якому зазначено, що майно обласної ексекютиви складалося з квартири у Дрогобичі на вул. Шевченка, 12/1 (п’ять б’юрок, 1 шафа, 2 етажерки), трьох циклостилів (2 у м. Дрогобичі, 1 повинні перевезти з м. Самбора), 1 моторовера. Кошти, які збиралися, передавалися до Львова. Станом на березень 1942 р. в скарбниці обласного проводу ОУН (м) налічувалося 1 600 злотих. Одним із джерел доходів Дрогобицького обласного проводу ОУН (м) став відсоток із прибутків крамниці (м. Борислав) Івана Стебельського, які мали стати основою фінансової бази обласної ексекютиви. Казну обласного проводу ОУН (м) поповнювали також і під час різноманітних святкувань шляхом зборів. Так, під час Зелених свят (червень 1942 р.) у Стрию зібрали 200 зл., Бориславі – 500 зл., Дрогобичі – 250 зл.⁴⁶. На бойовий фонд Івано-Франківська обласна ОУН (м) під час святкувань зібрала 300 злотих⁴⁷. Організаційна каса поповнювалася і в інший спосіб. У період німецької окупації директором, а пізніше головним бухгалтером українського банку у м. Турка працював Володимир Глухий (1913 р. н.). У 1944 р. за завданням керівництва мельниківського підпілля він із каси банку викрав 120 000 злотих, які спрямувалися на фінансування ОУН (м)⁴⁸. Зазначимо також, що провідник Дрогобицької області ОУН (м) Роман Лаврів передав

⁴² ЦДАВО України. – Ф. 3836. – Оп. 1. – Спр. 134. – Арк. 7.

⁴³ ГДА СБУ. – Ф. 5. – Спр. 50970. – Арк. 25; Ф. 2-Н. – Оп. 19 (1960). – Спр. 14. – Арк. 311 зв.

⁴⁴ Архів ОУН в м. Києві. – Ф. 1. – Оп. 1. – Спр. 233. – Арк. 3 зв.

⁴⁵ Там само.

⁴⁶ Архів ОУН в м. Києві. – Ф. 1. – Оп. 1. – Спр. 233. – Арк. 1–1 зв., 20, 22, 36.

⁴⁷ Там само. – Арк. 82 зв.

⁴⁸ ГДА СБУ. – Ф. 71. – Оп. 6. – Спр. 325. – Арк. 53–54.

робочий циклостиль Станиславівській обласній ОУН (м), оскільки її матеріальний стан був слабшим. У Станиславівській області на бойовий фонд зібрали близько 2 000 злотих (лютий 1942 р.)⁴⁹. Водночас відзначалася слабкість керівників обласного проводу. Серед округ найкраща ситуація була у Коломийській окрузі, згодом у Калуській (03.1942)⁵⁰.

Для порівняння, ОУН (б), на відміну від ОУН (м), мала у понад десять разів більші прибутки, а відповідно і скарбницю. Наприклад, у вересні 1943 р. у Дрогобицькій області місячні видатки ОУН (б) Дрогобицької області становили 35 055 зл., а надходження – 201 268 зл. На роботу військових окружних референтів витрачали 1200 зл., на вишколи – 1 044 зл., харчі для УНС – 2 700,80 зл.⁵¹. Зрозуміло, що ОУН (б) мала відповідні можливості для формування розгалуженої структури, творення й розбудови власної збройної сили.

Для розшуку мельниківців видали спеціальну директиву Міністра державної безпеки УРСР Савченка (№ 34 від 10.04.1947 р.) про активізацію викриття і ліквідацію підпільної націоналістичної організації ОУН (м)⁵². Зокрема, станом на серпень 1947 р. за матеріалами контрольно-наглядових справ тільки УМДБ Дрогобицької області проходила 291 особа за приналежність до ОУН (м)⁵³. Боротьбі з ОУН (м) МДБ СРСР і МДБ УРСР надавали значної уваги – у склад відділу 2-Н ввели навіть спеціальне відділення, яке повинно було займатися організацією боротьби, розробкою заходів по мельниківцях, хоча на практиці було слабо укомплектоване, а оперативний склад систематично використовувався не за прямим призначенням (виконання не своїх завдань на інших лініях роботи), мали місце часті переміщення. Перед відділом у 1950-х роках ставилися завдання організувати агентурно-оперативні заходи з метою викриття діючого оунівського підпілля на території областей і перехоплення каналів його зв'язку із закордонними центрами ОУН (м). Структурі рекомендовано надавати всесторонню допомогу у виконанні покладених на неї завдань, всю роботу вище керівництво мало тримати під суворим контролем. Категорично заборонялося використовувати оперативний склад за непрямым призначенням⁵⁴. Для виконання завдань по боротьбі із підпіллям до УМВС Станіславської області прикомандировували із МВС УРСР та інших УМВС 8 оперативних працівників, які включалися в оперативні групи для розшуку мельниківців⁵⁵. У райони на території Дрогобицької області, де під час німецької окупації активно діяли оунівські проводи, для надання допомоги в організації агентурно-оперативних заходів з виявлення і розробки учасників цих проводів систематично відкомандировувався оперативний склад відділу 2-Н УМДБ із завданням організації та створенням кваліфікованого агентурного апарату, який мав можливість виявляти учасників підпілля, а в подальшому перехоплювати канали зв'язку із закордоном. Особлива увага зверталася на залучення агентури з числа зв'язків мельниківців, які перебували за кордоном, щоб підставити агентуру закордонному проводу. Для

⁴⁹ Архів ОУН в м. Києві. – Ф. 1. – Оп. 1. – Спр. 233. – Арк. 1–1 зв., 20, 22, 36, 84.

⁵⁰ Там само. – Арк. 87.

⁵¹ ЦДАВО України. – Ф. 3836. – Оп. 1. – Спр. 65. – Арк. 33.

⁵² ГДА СБУ. – Ф. 2-Н. – Оп. 12 (1960). – Спр. 37. – Арк. 13.

⁵³ Там само. – Арк. 1–12.

⁵⁴ ГДА СБУ. – Ф. 71. – Оп. 6. – Спр. 279. – Арк. 9–10.

⁵⁵ ГДА СБУ. – Ф. 2-Н. – Оп. 19 (1959). – Спр. 10. – Арк. 34.

цього її направлено на виявлення і розробку оунівців, які прибули на територію областей з-за кордону (як репатріанти, порядком переселення, рееміграції). Крім цього, у районах, де у минулому було найбільше оунівців, виділили по одному досвідченому оперативному працівнику для проведення спеціальних оперативних заходів на цій лінії, контроль за роботою яких поклали особисто на начальників МВ, РВ МДБ. Попри всі заходи, керівники спецорганів констатували, що робота була на низькому рівні, було дуже мало працездатної агентури із числа мельниківівців і їх зв'язків, вкрай повільно проводилися заходи із підбору людей⁵⁶. Керівництво вимагало виділити час оперативному складові, щоб мати можливість для "творчої агентурно-оперативної роботи". Також кожен оперативний працівник повинен був мати по одному резиденту і по одній явочній квартирі на ділянці свого оперативного обслуговування. Оперативні обліки, залишені для подальшої розробки, потрібно було забезпечити агентурою, здатною це робити. Рекомендовано скоротити до мінімуму звітність, особливо у районних апаратах УКДБ, які й так були завантажені щоденною оперативно-розшуковою діяльністю⁵⁷.

Хоча й після відходу німців більшість керівників ОУН (м) перейшла на захід, ті, що залишилися для підпільної діяльності, були, в основному, заарештовані і виселені у віддалені райони СРСР, а низові члени, у зв'язку з еміграцією членів обласних, окружних, повітових проводів, влилися у структури ОУН (б). Частина мельниківівців глибоко законспірувалася і залишились для проведення антирадянської діяльності. З метою розширення можливостей у спілкуванні і впливу на населення, а також конспірації своєї діяльності, керівники ОУН (м) займали посади у різноманітних установах, торгівельних організаціях⁵⁸. Маючи добру суспільно-політичну підготовку та освіту, деяким мельниківівцям вдалося влаштуватися на роботу у радянські медичні та інші установи, вищі навчальні заклади, школи, навіть на керівні посади. Так, чоловік і жінка Заграновські до 1944 р. підтримували організаційний зв'язок у Берліні з керівником Проводу ОУН (м) Андрієм Мельником, після прибуття у м. Заболотів у порядку репатріації вступили у ряди КППС і влаштувалися на роботу в райком партії та райвиконком (звісно, після виявлення цього факту їх виключили із КППС). Батько оргреферента Проводу ОУН Миколи Плав'юка – В. Плав'юк був висунутий на посаду завідувача загальним відділом Снятинського райвиконкому. Схожі ситуації були в інших районах⁵⁹. Крім цього, Провід ОУН (м) приймав рішучі заходи щодо встановлення регулярного зв'язку з учасниками мельниківівського підпілля, які проживали у Карпатському краї, з метою залучення їх до націоналістичної і розвідувальної діяльності. Водночас чекісти констатували, що значна частина мельниківівців, залишених фактично напризволяще, вливалася в бандерівські організації, які демонстрували більшу непримиренність до окупантів, розраховуючи на власні сили у боротьбі за незалежність України. Відхід членів ОУН (м) був сприйнятий багатьма молодими націоналістами як капітуляційний, антиукраїнський крок, що підривав силу українського національно-визвольного руху. Саме цими невдоволеними поповнювалися бандерівські організації, які вбирали

⁵⁶ ГДА СБУ. – Ф. 71. – Оп. 6. – Спр. 279. – Арк. 11; Спр. 278. – Арк. 143–144; Ф. 2-Н. – Оп. 99 (1954). – Спр. 6. – Арк. 220; Оп. 12 (1960). – Спр. 40. – Арк. 68.

⁵⁷ ГДА СБУ. – Ф. 71. – Оп. 6. – Спр. 391. – Т. 3. – Арк. 207.

⁵⁸ ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 372. – Т. 56. – Арк. 49; Ф. 2-Н. – Оп. 19 (1959). – Спр. 10. – Арк. 29.

⁵⁹ ГДА СБУ. – Ф. 2-Н. – Оп. 19 (1959). – Спр. 10. – Арк. 30; Ф. 13. – Спр. 372. – Т. 56. – Арк. 50.

в себе як молодий поріст, так і вчорашніх мельниківців та розгортали підпільну діяльність ОУН (б). На всіх осіб, які мали стосунок до ОУН (м) і проживали у Карпатському краї, були заведені оперативні обліки, а фігурантів взяли в активну агентурну розробку. Наприклад, такий облік склали на Миколу Ільчишина, колишнього організаційного референта Дрогобицького міського проводу. У 1944 р. він перейшов у лави ОУН (б) і перебував у складі Мединицького районного проводу ОУН. М. Ільчишин розроблявся в агентурній справі № 236⁶⁰.

Здійснюючи активний пошук родинних зв'язків керівників ОУН (м), оголошених у всесоюзній розшук, репресивно-каральні органи виявили Любов Юркевич (1926 р. н., освіта 7 кл., у 1942 р. стала членом ОУН (м)), яка залучала молодь у підпілля, збирала гроші та поширювала націоналістичну літературу серед населення. У 1944 р. працювала кур'єром зв'язку між Самбірським окружним і Дрогобицьким обласним проводами ОУН (м). За цю діяльність була заарештована і відправлена у Німеччину на роботу, однак дорогою втекла, деякий час перебувала на території Польщі і Чехословаччини, а в 1945 р. репатрійована у СРСР. У Дрогобичі проживала напівлегально у своїх родичів. Потім у 1948 р. була таємно затримана УМДБ і заарештована до агентурної сітки під псевдо "Марта". Однак внаслідок впливу матері і сестри від співробітництва відмовилася і перейшла на нелегальне становище. Переховуючись у с. Млинки-Шкільні (тепер частина м. Дрогобич), "Марта" познайомилася із уніатським священником-монахом Бобковичем, який проводив у цьому селі нелегальні богослужіння, і за його сприяння у 1950 р. придбала фіктивний паспорт на ім'я Гаран Євгенії Михайлівни та виїхала на проживання у м. Луцьк. Заходами УМДБ через всесоюзний розшук "Марту" у м. Луцьку виявили, таємно захопили і ретельно допитали (3 лютого 1952 р.)⁶¹.

Найбільш характерними справами оперативного обліку УМДБ Чернівецької області була агентурна справа № 79 "Тризубівці" (заведена 9 січня 1945 р.) на 11 колишніх учасників Буковинського крайового проводу ОУН (м), які у 1941 р. після окупації Чернівецької області румунсько-німецькими військами у складі куреня Войнаровського виїжджали у східні області УРСР⁶². Впродовж 1944–1946 рр. УМДБ виявило і заарештувало майже весь керівний актив раніше існуючого мельниківського підпілля ОУН. Зокрема, заарештовані 8 членів обласного проводу, крім цього, продовжуючи розробку осіб за приналежністю до ОУН (м), взяли на облік 286 осіб (26 по агентурних справах, 4 по справах-формулярах, 8 за попередніми агентурними розробками, 248 за списковим обліком)⁶³. Після вигнання румунсько-німецьких окупантів багато членів Буковинського крайового проводу ОУН (м) розсіялися та осіли на території Румунії, Чехословаччини. Проте чекісти вели інтенсивну роботу та заарештували ідеологів, активних націоналістів: керівника проводу ОУН Степана Джулибу, заступника керівника Буковини Ілларія Карбулецького, утримувача пункту зв'язку емісара Ольгу Гузар і низку інших⁶⁴.

У 1946 р. були розшукані УМДБ Чернівецької області за кордоном і заарештовані такі члени мельниківського підпілля: Юрій Фурман, Василь Якубович,

⁶⁰ ГДА СБУ. – Ф. 2-Н. – Оп. 12 (1960). – Спр. 37. – Арк. 18.

⁶¹ ГДА СБУ. – Ф. 71. – Оп. 6. – Спр. 332. – Арк. 17–18; Ф. 2-Н. – Оп. 12 (1960). – Спр. 39. – Арк. 2.

⁶² ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 372. – Т. 32. – Арк. 101.

⁶³ ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 372. – Т. 32. – Арк. 100.

⁶⁴ Там само. – Т. 58. – Арк. 14; Ф. 2-Н. – Оп. 19 (1959). – Спр. 26. – Арк. 25–26.

Ярослав Хоровюк, Іван Григорович, Мирослав Квятковський, Іларіон Данилюк, Євгеній Данилюк. Натомість Дмитро Настуняк (заарештований у Чехословаччині), Орест Зибачинський, Денис Квятковський, Іван Жуковський, Петро Войновський та інші втекли на захід, а згодом – влилися у закордонні націоналістичні центри, переїхали у Канаду, США та інші країни. УМДБ провела величезну роботу у справі розшуку і розробки колишніх керівників, членів Буковинського крайового проводу ОУН (м), які переховувалися за кордоном⁶⁵.

На основі агентурно-оперативних даних спецоргани робили висновок, що закордонні частини ОУН (м) активно намагалися відновити діяльність та старі організаційні зв'язки, для чого направляли спеціальних кур'єрів і емісарів, завданням яких, крім налагодження діяльності мельниківського підпілля і виконання спеціальних завдань, була також диверсійно-підривна робота на території Радянського Союзу. Для перекидання емісарів Провід ОУН (м) головним плацдармом використовував Польщу (виїжджали з Німеччини легально по каналах репатріації польських громадян)⁶⁶. Так, транспортом репатріантів у Польщу (21 листопада 1948 р.) з Німеччини прибули чотири емісари Проводу ОУН (м)⁶⁷. Тих, кого засилали, забезпечували адресами довірених осіб з числа кадрових членів оунівського підпілля. На території Карпатського краю були встановлені особи, адреси яких вилучили у захоплених емісарів закордонного центру ОУН (м). Крім цього, у Карпатському краї виявлені, встановлені родинні та інші зв'язки багатьох учасників оунівського підпілля (яких взяли на перевірку і розробку у напрямі викриття легальних організацій), що перебували за кордоном⁶⁸.

Як бачимо, поряд із розробкою бандерівського підпілля, МДБ УРСР проводило агентурно-оперативні, пошукові заходи учасників ОУН (м). Управління МДБ Закарпатської області встановило на проживанні у м. Ужгород і почало розробляти члена ОУН (м) Шпонтака – “Гуцула”, який, за даними агентури (“Карпатського” і агента УМДБ Чернівецької області “Прута”), впродовж 1939–1943 рр. виконував різні завдання проводу ОУН (Німеччини, Чехословаччини) за кордоном, а в період війни також і на території західних областей УРСР. За тими ж даними, Шпонтак у 1945 р. як репатріант перейшов через Чехословаччину в Закарпатську область із спеціальним завданням проводу, споряджений паролями для зв'язку. Розробка Шпонтака велася у напрямі виявлення проведеної ним антирадянської роботи, організаційних зв'язків і встановлення (з допомогою агентури МДБ) каналів зв'язку підпілля ОУН та закордонного центру, маючи на меті перехопити і використовувати їх в оперативних цілях. Для цього під виглядом представника підпілля ОУН, яке діяло на території Чернівецької області, підставили агента “Прута”, який зумів встановити зв'язок із “Гуцулом” і ввійти до нього у довіру. Останній прийняв “Прута” за оунівського підпільника, впродовж доби переховував його у будинку, розповів про свою оунівську діяльність у минулому, наміри на найближчий час і деякі організаційні зв'язки. “Гуцул” обумовив пароль для зв'язку, домовився

⁶⁵ ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 372. – Т. 58. – Арк. 15.

⁶⁶ ГДА СБУ. – Ф. 71. – Оп. 6. – Спр. 205. – Арк. 9.

⁶⁷ Там само. – Арк. 10; Оп. 12 (1960). – Спр. 39. – Арк. 248–249; Спр. 40. – Арк. 2.

⁶⁸ ГДА СБУ. – Ф. 2-Н. – Оп. 19 (1959). – Спр. 26. – Арк. 29–30; Спр. 14. – Арк. 1; Оп. 98 (1954). – Спр. 5. – Т. 2. – Арк. 248–251; Ф. 13. – Спр. 372. – Т. 56. – Арк. 47; Ф. 71. – Оп. 6. – Спр. 279. – Арк. 12.

також про способи тайнопису. У процесі розробки “Туцула” вдалося отримати дані, що на території Чехословачини в прикордонному із УРСР селі проживали його родичі Сливко, через яких він і мав намір встановити зв’язок із закордоном⁶⁹.

Чекісти здійснювали не тільки розробку, але постійний нагляд за колишніми мельниківцями. Зокрема, виявили Ореста Зибачинського і Діонезія Квятковського, які були ідеологами організації ОУН (м) (1947 р. введені у склад Проводу ОУН (м)), встановили колишнього керівника Буковинського проводу ОУН (м) Андрія Бойка (призначений після втечі С. Джуліби), який перейшов на нелегальне становище, та ряд керівників ОУН (м), які після легалізації проживали в Румунії. Колишній член Буковинського проводу ОУН (м) і учасник групи ПУН Ярема Сірецький та його дружина Ірина Войценко, племінниця С. Джуліби (заарештований у 1946 р.) в листопаді 1953 р. були виявлені у с. Спинень (Румунія)⁷⁰.

У 1947 р. Провід ОУН (м) на територію УРСР відправив близько 20 емісарів на зв’язок до організаційних і родинних учасників ОУН (м). Як правило, у групах були особи, що мали родинні зв’язки на території УРСР, через які встановили контакт із діючим підпіллям. У середині 1950-х років чекісти звітували, що більшість районів області очистили від збройних груп, однак робили уточнення, що в них залишалася серйозна оунівська база із числа тих, хто з’явився із повинною і легалізувався⁷¹.

УКДБ постійно, особливо у 1950-х роках, проводило заходи з виявлення у Карпатському краї всіх колишніх членів ОУН (м), які у 1944 р. перейшли за кордон, і збирали на них компрометаційні матеріали, забезпечували агентурне спостереження за активними націоналістами. Встановлювалися близькі родинні, організаційні зв’язки тих, хто втікав, вживалися заходи щодо виявлення осіб, які з ними підтримували листування, оголошувалися всесоюзні розшуки. Акцент також робився на тих, які перейшли кордон, а раніше були агентами органів державної безпеки⁷².

Активно розроблялися та вербувалися родичі А. Мельника, які залишилися проживати у Дрогобицькій області, зокрема у с. Воля Якубова Дрогобицького р-ну. Так, завербували (1949) рідного племінника А. Мельника під псевдом “Черненко”. Однак чекісти змушені були визнати, що він у роботі із спецорганами матеріалів, які заслуговували оперативної уваги, не давав і підозрювався у подвійні співпраці⁷³. Завели агентурну справу “Лігво” на родинні зв’язки оунівців-мельниківців, фігурантами котрої були 13 осіб⁷⁴.

Впродовж 1952–1953 рр. УМДБ Дрогобицької області вело 24 справи-формуляри, 5 розшукових справ, 3 справи попередньої оперативної перевірки⁷⁵. Зокрема, на 1953 р. агентура, яка працювала з оунівським підпіллям, складалася з

⁶⁹ ГДА СБУ. – Ф. 2-Н. – Оп. 98 (1954). – Спр. 18. – Т. 1. – Арк. 93–95.

⁷⁰ ГДА СБУ. – Ф. 2-Н. – Оп. 19 (1959). – Спр. 26. – Арк. 394.

⁷¹ ГДА СБУ. – Ф. 2-Н. – Оп. 19 (1960). – Спр. 14. – Арк. 21, 31, 40, 205.

⁷² ГДА СБУ. – Ф. 2-Н. – Оп. 12 (1960). – Спр. 47. – Арк. 51, 62; Спр. 17. – Арк. 31; Ф. 71. – Оп. 6. – Спр. 313. – Арк. 1–1 зв.

⁷³ Там само. – Спр. 37. – Арк. 144–145.

⁷⁴ ГДА СБУ. – Ф. 71. – Оп. 6. – Спр. 385. – Арк. 1, 3; Ф. 2-Н. – Оп. 12 (1960). – Спр. 37. – Арк. 21.

⁷⁵ ГДА СБУ. – Ф. 2-Н. – Оп. 12 (1960). – Спр. 39. – Арк. 77.

43 осіб, із них 32 в МВ, РВ МВС, 1 – утримувач явочної квартири⁷⁶. Для розробки колишніх підпільників часто залучали спеціальних агентів⁷⁷.

На 24 листопада 1954 р. УКДБ Дрогобицької області встановило 20 учасників ОУН (м), адреси яких були вилучені при арешті закордонного центру ОУН. Із них 8 осіб заарештовано у різний час органами КДБ, 1 вбито, 1 виселено у віддалені місця Радянського Союзу, 2 виїхало в інші області, 7 проживали на території області, 1 не встановили. На виявлених учасників оунівського підпілля були заведені: 32 справи-формуляри (з них у 25 районних апаратах УКДБ), 2 справи попередніх оперативних перевірок, 4 розшукових справи, 3 – в апаратах УКДБ. Із них заведено у 1954 р.: 1 справа попередньої оперативної перевірки, 1 розшукова справа, працювало 43 агенти (з них 35 в районах, 3 завербовано у 1954 р.)⁷⁸. На 14 червня 1955 р. у провадженні УКДБ і районних апаратів на учасників ОУН (м) знаходилися 32 справи оперативного обліку, над розробкою яких працювали 25 агентів. У Дрогобицькій області на той час проживало 5 учасників ОУН (м), адреси яких вилучили під час арештів прибулих з-за кордону кур'єрів⁷⁹. Також враховували 48 членів ОУН (м), які проживали в Дрогобицькій області та були взяті на облік, облікували 57 мельниківців, що втекли із області у 1944 р. чи виїхали в східні райони Радянського Союзу⁸⁰.

У Дрогобицькій області розшукувалося 72 мельниківці, серед них провідник обласного проводу ОУН (м) І. Геврик та керівник окружного проводу ОУН (м) Ю. Курчика⁸¹. Уже станом на 1 лютого 1956 р. виявили і облікували 70 колишніх членів ОУН (м), з них 33 особи розроблялися (21 по справах-формулярах, 1 по ДПОП, а також були наявні 11 розшукових справ), по них працювало 30 агентів⁸².

Для розробки ОУН (м), як і ОУН (б), використовували агентів з числа родичів або колишніх підпільників, застосовуючи поширений “аргумент” – заведення справи на виселення⁸³.

Дещо більше мельниківців виявили УМВС і мійськрайвідділи МВС Станіславівської області. Зокрема, на оперативному обліку перебувало і розроблялося (15 листопада 1953 р.) 119 учасників мельниківського підпілля (проходили по 65 справах-формулярах, 5 справ попередньої оперативної перевірки, 49 розшукових справ). Констатували, що агентурна розробка виявлених учасників мельниківського підпілля ще не була належно організована⁸⁴. До недоліків у роботі з проведення заходів розробки зараховували слабе використання можливостей оперативного стеження за об'єктами, які розроблялися у містах, та застосування оперативної техніки. Агентурний апарат по мельниківській лінії складався із 39 агентів (10 агентів стояло на зв'язку оперативного складу 4 відділу УМВС і 29 агентів на зв'язку у працівників мійськрайорганів МВС). Малочисельна агентура змушувала оперативників

⁷⁶ ГДА СБУ. – Ф. 2-Н. – Оп. 12 (1960). – Спр. 40. – Арк. 12.

⁷⁷ Там само. – Спр. 39. – Арк. 238.

⁷⁸ ГДА СБУ. – Ф. 71. – Оп. 6. – Спр. 387. – Т. 1. – Арк. 184; Ф. 2-Н. – Оп. 12 (1960). – Спр. 17. – Арк. 17–18, 21–22, 25–26, 64.

⁷⁹ ГДА СБУ. – Ф. 2-Н. – Оп. 12 (1960). – Спр. 40. – Арк. 324.

⁸⁰ Там само. – Спр. 17. – Арк. 32, 65.

⁸¹ ГДА СБУ. – Ф. 71. – Оп. 6. – Спр. 361. – Арк. 1.

⁸² ГДА СБУ. – Ф. 2-Н. – Оп. 12 (1960). – Спр. 17. – Арк. 41.

⁸³ Там само. – Спр. 37. – Арк. 190.

⁸⁴ ГДА СБУ. – Ф. 2-Н. – Оп. 19 (1959). – Спр. 10. – Арк. 31.

будувати ряд розробок із використанням лише одного агента. За період від 1 січня по 15 листопада 1953 р. УМВС і міськрайорганами МВС було заарештовано 2 осіб, завербовано 9 агентів, заведено 17 справ оперативного обліку⁸⁵.

УКДБ Чернівецької області (на 16 грудня 1955 р.) реалізовувало 35 справ оперативного обліку по мельниківцях⁸⁶. Крім того, розшукували 17 осіб. У 1956 р. у провадженні 4 відділу та райапаратів було 33 справи оперативного обліку (19 справ-формулярів, 14 розшукових справ), із них у 1956 р. заведено 3 справи, по яких працювало 36 агентів, у тому числі у 1956 р. придбано 3⁸⁷.

Попри активну розробку мельниківців, спецоргани визнали, що на 12 жовтня 1948 р. у м. Жидачеві існувала і проводила націоналістичну діяльність група (у кількості 10–12 осіб) ОУН (м), провідником якої був колишній директор місцевої середньої школи Теофіл Скалений (проживав нелегально у м. Львові, звідки через члена ОУН (м) Миколу Серафіна керував діяльністю організації)⁸⁸. У 1948 р. на території Закарпатської області виявили діяльність мельниківської бойової групи Михайлюка⁸⁹.

Виконуючи накази МДБ СРСР 0015 і 0022, а також директиву МДБ УРСР № 38 від 1 липня 1952 р., УМДБ Чернівецької області переглянуло справи оперативного обліку на мельниківців і очистило агентурний апарат. Особи, на яких були матеріали про підозру у їх приналежності до оунівського підпілля, бралися в активну агентурну розробку. Зокрема, розшукувався член ОУН, “Української національної ради” – Орест Зибачинський (Дзюбинський) – “Коваль”, “Бакун”, “Олекса”, “Орлик” (1912 р.н., м. Чернівці, освіта вища, інженер-економіст). Під час роботи із пошуку зв’язків О. Зибачинського на території Чернівецької області, чекісти у м. Чернівці виявили його родича Дмитра Гловацького, який, будучи членом ОУН (м), у 1940 р. виїхав до Німеччини. Після відходу радянських військ із західних областей УРСР Д. Гловацький прибув у Станіславівську область, де працював адвокатом аж до відступу німецьких військ, разом з якими повернувся до Німеччини, а в 1945 р. як репатріант переїхав до Чернівців⁹⁰.

Чекісти активно аналізували роботу ОУН (м) не лише в Дрогобицькій, Івано-Франківській, Чернівецькій, Закарпатській областях, але й у Франції, Німеччині, намагалися виявити зв’язки місцевих мельниківців із керівниками підпілля у різних країнах⁹¹.

У 1950-х роках чекісти робили наголос на необхідності агентам зав’язувати переписку з учасниками антирадянських емігрантських формувань для подальшої їхньої обробки, вербування та схилення до повернення на батьківщину. З цією метою через агентуру та іншими шляхами виявляли осіб, які вели переписку зі своїми родичами, друзями за кордоном, і у випадках, коли ті у листах до своїх родичів висловлювали бажання повернутися на батьківщину, але побоювалися бути репресованими за здійснені ними раніше злочини, перевіряли таких осіб і

⁸⁵ ГДА СБУ. – Ф. 2-Н. – Оп. 19 (1959). – Спр. 10. – Арк. 32–33.

⁸⁶ Там само. – Спр. 26. – Арк. 426–428.

⁸⁷ Там само. – Спр. 27. – Арк. 4.

⁸⁸ ГДА СБУ. – Ф. 2-Н. – Оп. 12 (1960). – Спр. 37. – Арк. 144.

⁸⁹ ГДА СБУ. – Ф. 2-Н. – Оп. 99 (1954). – Спр. 8. – Т. 1. – Арк. 327.

⁹⁰ Там само. – Спр. 6. – Арк. 221–222.

⁹¹ ГДА СБУ. – Ф. 71. – Оп. 6. – Спр. 279. – Арк. 1–8.

представляли кандидатури у 4 відділ УКДБ для прийняття рішення щодо їх вербування⁹².

Радянські спецоргани ніколи не випускали зі свого поля зору осіб, родичі яких перебували за кордоном, тим більше, якщо вони у минулому були учасниками ОУН та УПА. Робилися будь-які спроби для того, щоб використати тих, хто залишився в УРСР, в агентурно-оперативній розробці родичів⁹³. Всіх, хто перебував на обліку (хто був у підпіллі, німецькій адміністрації, поліції тощо), чекісти розшукували (навіть через всесоюзний розшук) і розробляли, допоки не встановлювали його долю. При цьому для зняття з обліку потрібно було докласти зусиль і обґрунтувати причини закриття розшуку⁹⁴.

Активно розшукували чекісти Миколу Плав'юка (1925 р. н., ур. с. Русів Снятинського р-ну), який у період німецької окупації був членом Крайового проводу ОУН (м), користувався псевдом “Безрідний” і “Микола”. Навесні 1944 р. він втік в Австрію. У м. Мюнхені М. Плав'юк навчався на правовому факультеті університету⁹⁵. Для уточнення місця його проживання спецоргани використали батька. За завданням органів МВС, він через посередника в Польщі відновив переписку зі своїми родичами, які проживали в Канаді. В подальшому чекісти намагалися через агента “Павлова” шляхом переписки з Миколою Плав'юком виявити інших осіб, які їх цікавили. Спецоргани розробляли його ще й тому, що довідалися про призначення М. Плав'юка організаційним референтом Мюнхенського крайового проводу ОУН (м)⁹⁶.

Для глибинного викриття антирадянської роботи вказаним підпіллям УКДБ Станіславівської області спільно з УКДБ Львівської області планувало рейдування із Чити агента “Львова” і вербування колишнього провідника Рогатинського районного проводу ОУН (м) Василя Цапа (зібрали свідчення від понад 10 осіб, зробили витяги із документів, відтак оперативними працівниками УКДБ Львівської і Станіславівської областей 15 квітня був таємно затриманий і доставлений у приміщення УКДБ м. Львова для допиту і вербування). Під час допиту В. Цап вів себе нещиро і категорично заперечував приналежність до ОУН (м). Свідчення інформаторів і агентів В. Цап спростовував. Для розконспірації викликали агента “Львова” із Чити (за погодженням із УКДБ по Читинській області) рейдом у Станіславівську і Львівську області⁹⁷.

Чекісти активно виявляли зв'язкових (“явкоутримувачів”), які також здійснювали практичну діяльність в умовах радянської дійсності, очікуючи зустрічі із закордонними емісарами, займалися збором розвідувальних даних про стратегічні об'єкти⁹⁸. Так, у Калуському р-ні встановили “явкоутримувача” закордонного оунівського центру Івана Кудлака і під виглядом прибулого емісара спецоргани підставили агента “Ярему”. І. Кудлак зізнався, що залишився за наказом мельниківського керівництва для організації націоналістичної діяльності. Однак у 1945 р. був засуджений як німецький посібник на 6 років ВТТ, приховавши на слідстві

⁹² ГДА СБУ. – Ф. 71. – Оп. 6. – Спр. 385. – Арк. 13.

⁹³ Там само. – Арк. 35–36.

⁹⁴ ГДА СБУ. – Ф. 2-Н. – Оп. 12 (1960). – Спр. 44. – Арк. 26–27.

⁹⁵ ГДА СБУ. – Ф. 2-Н. – Оп. 19 (1960). – Спр. 14. – Арк. 9.

⁹⁶ Там само. – Арк. 10.

⁹⁷ Там само. – Арк. 312.

⁹⁸ ГДА СБУ. – Ф. 2-Н. – Оп. 19 (1959). – Спр. 2 – Арк. 427–428.

свою приналежність до ОУН (м). Повернувшись у 1951 р., націоналістичну діяльність не проводив, побоюючись можливої розконспірації. Чекісти прагнули використати Кудлака для виявлення інших націоналістично налаштованих осіб (шляхом підсилення до них агентів, які видавали себе за емісарів з-за кордону)⁹⁹.

Отже, проаналізувавши комплекс невідомих раніше документів, зазначимо, що ОУН (м) у Карпатському краї впродовж 1940–1944 рр. пройшла шлях організаційного становлення та діяльності. Після звільнення території УРСР від німецьких військ, структури ОУН (м) зникли. Чисельність мельниківського підпілля у Карпатському краї важко встановити, але можемо стверджувати, що вона була майже у десять разів менша від бандерівської мережі, аналогічним було і фінансово-господарське становище. Формально структура ОУН (м) у Карпатському краї відповідала бандерівській, проте у зв'язку з відсутністю кадрів діяльними залишалися окружні, повітові, рідше – районні проводи. У подальшому ця тенденція вела до того, що залишилися лише окружні та повітові ланки. Основним напрямком діяльності мельниківців була пропаганда, бойових акцій ОУН (м) практично не здійснювала. Незважаючи на окремі розходження у формах і методах досягнення програмних завдань, у Центральних ланках ОУН (б) і ОУН (м), низові осередки та їх члени активно співпрацювали між собою. Проте, порівнюючи масштаби діяльності, кількість членів та низових осередків ОУН (б) у Карпатському краї кількаразово переважала ОУН (м). Перспективним напрямком дослідження є вивчення проблем функціонування структур ОУН (м) в інших краях та проведення комплексного дослідження з історії ОУН (м).

Василий Ильницкий. Участие ОУН (м) в освободительном движении на территории Карпатского края (1940-е годы)

Исследован процесс формирования организационной структуры ОУН (м), установлена численность мельниковского подполья в Карпатском крае ОУН. Выделены основные направления деятельности мельниковцев в годы германо-советской войны. Раскрыто комплекс мероприятий репрессивно-карательных органов по выявлению, поиску, при увлечению или оперативному использованию бывших мельниковцев.

Ключевые слова: ОУН (м), украинское освободительное движение, Карпатский край ОУН, репрессивно-карательная система, советская администрация.

Vasyl Ilnytskyi. OUN-M participation in the liberation movement on the territory of the Carpathians in the 1940s

The article analyses the process of establishment of OUN-M structure. It attempts to determine the number of OUN-M underground in the Military District 'Carpathian krai'. It identifies their main activities during the Nazi-Soviet conflict. The article reveals the Soviet Security Service measures aiming at searching for OUN-M members, their detection, apprehension or use as operational assets.

Key words: the OUN-M, Ukrainian liberation movement, the Military District 'Carpathian krai', repressive and punitive system, the Soviet administration.

⁹⁹ ГДА СБУ. – Ф. 2-Н. – Оп. 19 (1959). – Спр. 2 – Арк. 429, 431–432; Спр. 15. – Арк. 12.